

De ce China va fi principalul subiect de politică externă al viitorului deceniu? Și ce trebuie să facă România

Dan Dungaciu*

Să începem cu un exercițiu de comparație. Când să fi fost scris acest text?

„Obosiți de război, descurajați de aliați, dezamăgiți de ajutor, consternați de crizele interne, mulți americani ascultă apelul noului izolaționism. Și nu sunt singuri; există o tendință în întreaga lume occidentală de a se întoarce spre interior, de a deveni parohială și izolaționistă – periculos de mult. Dar nu poate exista nici pace, nici securitate într-o generație, dacă nu recunoaștem acum masivitatea forțelor care lucrează în Asia, unde trăiesc mai mult de jumătate din oamenii lumii...”

Statele Unite sunt o putere din Pacific. Europa și-a retras rămășițele imperiului de acolo, dar SUA, cu coasta ei care se întinde într-un arc de la Mexic până la Strâmtoarea Bering, este o ancoră a unei vaste comunități din Pacific. Atât interesele, cât și idealurile noastre ne propulsează spre vest peste Pacific, nu ca cuceritori, ci ca parteneri...

Din perspectiva de lungă durată, pur și simplu nu ne putem permite să părăsim China pentru totdeauna în afara familiei națiunilor, pentru a-și hrăni acolo fanteziile și a-și amenința vecinii... Lumea nu poate fi în siguranță până când China nu se va schimba. Prin urmare, scopul nostru ar trebui să fie acela de a induce schimbarea, de a convinge China că trebuie să se schimbe: că nu își poate satisface ambițiile imperiale și că propriul său interes național necesită o întoarcere de la aventurile străine la întoarcere spre soluționarea propriilor probleme interne...

*Lupta pentru influență în Lumea a Treia este o cursă în trei: între Moscova, Beijing și Occident”.*¹

Teoretic, ar putea aparține oricărui politician american din ultimul deceniu. Exprimă o neliniște vie, o incertitudine profundă, dar și un îndemn la acțiune. Este, deocamdată, ferm în opțiuni, dar difuz și ambiguu la nivel tactic.

*Problema este însă că fragmentul nu e extras din niciun discurs al vreunui politician al zilelor noastre, ci din textul în care fostul președinte american Richard Nixon semna pentru prima dată „pivotalul Americii spre Asia”, respectiv importanța problemei chineze, într-un articol din publicația „Foreign Affairs”.*²

Suntem în anul 1967, înainte de începerea aventurii chineze a administrației Nixon și, ulterior, a întregii Americi.

Sfârșitul unui ciclu de politică externă și de abordare față de China

Problema majoră este că, astăzi, în 2023, ne-am întors în același loc. Suntem tot acolo unde se afla viitorul președinte american când a încercat să răspundă la această dilemă printr-o inițiativă care avea să modifice, din rădăcini, nu doar China, ci și lumea occidentală și nu numai. Soluția lui Nixon pentru a aborda chestiunea chineză a fost complet opusă față de cea a președintelui John F. Kennedy, despre care se spune că, în mai 1963, ar fi cochetat cu ideea de a folosi chiar arma nucleară împotriva Beijingului pentru a ajuta India în conflictul cu China;

*Prof. dr., directorul Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale al Academiei Române (ISPRI) și coordonatorul Centrului de Cercetări Sino-Ruse (CCSR) din cadrul ISPRI

înțelegerea ulterioară între chinezi și indieni nu a mai făcut necesară nicio intervenție a SUA.

Nixon vine cu o soluție complet opusă pentru China. Răspunsul Americii trebuie să fie *asumarea* acesteia; nu doar decuplarea strategică de URSS, ci, ulterior, preluarea Chinei în siajul occidental, în speță, în cel american. Proiectul avea și un punct de plecare, dar și un capăt: la final, China urma să fie domesticită, prin seducție, prosperitate, comerț. Pe filosofia simplă că dacă ești *cu noi*, vei ajunge să fii *ca noi*.

Vizita istorică a președintelui american în China, din 23 februarie 1972, a lansat viziunea – „aceasta a fost săptămâna care a schimbat lumea”, va spune Nixon! –, și tot ce a urmat a pus-o în practică. America a început să intre în China, să investească, să comunice politic, să implice China în instituțiile internaționale, să investească major, să ofere burse pentru studenți, să aducă China pe Wall Street etc.

Președintele Carter avea să formalizeze în 1978 relația SUA cu China, iar vizitele oficiale de înalt nivel s-au întetit. China primește tehnologie, dar și arme. Băncile și companiile americane intră și ele în China. După căderea URSS (nu a comunismului!), America a mers în aceeași direcție. Inclusiv întorcând ochii de la masacrul tinerilor din Tiananmen din 1989, când Deng, liderul chinez care purtase șapcă de cowboy în vizita din America, trecuse cu tancurile peste protestatarii care – mulți! – studiaseră tocmai acolo! China nu a fost, nici măcar pentru o clipă, „Imperiul Răului” și lucrurile au continuat ca înainte.

Să recunoaștem că, ideologic, după căderea URSS, a fost și mai simplu. *Globalizarea* – cel mai des folosit concept în timpul administrației Clinton – devenise cuvântul de ordine. Iar manifestul academic era faimosul *Sfârșit al Istoriei* al lui Francis Fukuyama, teza paradigmatică a anilor '90, care stipula că Istoria s-a terminat, pentru că orice contradicție s-a abolit, un sistem, cel occidental, caracterizat de democrație liberală și economie de piață, a învins atât de vărtos, încât nimeni nu îl mai poate contesta; darămite să-l depășească. Consecința? Toate statele vor urma această cale, mai devreme sau mai târziu, pentru că nu au alternativă – occidentalizarea devenise o fatalitate. Prin urmare, ce putem face este doar să accelerăm sau – dacă nu înțelegem că Istoria s-a

sfârșit – să decelerăm procesul. Așa suna teza principală...

Pe cazul Chinei, America a continuat, evident, să îl accelereze. Pe aceeași filosofie s-a fundamentat și abordarea Germaniei față de Rusia, bazată pe principiul „Wandel durch Handel” (*schimbare prin comerț*), care avea să devină în anii 2000 „Annäherung durch Verflechtung” (*apropiere prin integrare*).

Am văzut că președintele Bush senior a continuat să mențină relațiile cu China indiferent de căderea URSS, în ciuda faptului că ideea inițială a unei Chine decuplate de URSS nu mai avea niciun sens din moment ce aceasta încetase să mai existe! Nu mai conta: rațiunea inițială a fost uitată, a rămas doar filosofia istorică a globalizării în vigoare.

Bill Clinton, președintele democrat care a urmat, a debutat, retoric, mai dur față de China, însă numai din rațiuni electorale. S-a repliat rapid, iar în 1997 îl primea la Casa Albă pe liderul chinez Jiang Zemin, iar un an mai târziu i-a întors vizita la Beijing. Intrarea Chinei în WTO (decembrie 2001), faimoasa declarație a subsecretarului de stat american Robert Zoellick din 2005 – și nu a fost nici pe departe singurul! – după care China va deveni „a responsible stakeholder”, în urma amplificării relațiilor dintre cele două state, se bazează, toate, pe aceeași filosofie. Economistul laureat al Premiului Nobel Tom Friedman, autorul celebrei cărți *The World is flat* din 2005, avea să revină în 2007 cu o lucrare în care dezvoltă „teoria pacificării prin restaurantele McDonald's”, care spunea că țările care aveau rețeaua pe teritoriul lor nu mergeau la război una împotriva celeilalte, pentru că făceau parte dintr-o lume atât de legată prin comerț, că orice perturbare ar fi fost complet irațională. *Dacă vrei să fii cu noi, trebuie să fii ca noi*. Și vei deveni așa prin comerț și schimburi economice.

Și acest proiect filosofic și strategic a eșuat sub ochii noștri.

„Sfârșitul Istoriei” este îngropat la Beijing (și la Kiev!)

Eșecul globalizării și eșecul tiparului occidental asupra Chinei sunt, de fapt, sincrone. „Lumea nu e plată”, respectiv nu se modifică fundamental după chipul și asemănarea Occidentului, decât

aparent. *Globalizarea* a fost cadrul propice al dezvoltării Chinei și Rusiei, fără însă să le transforme în „Occident”. Vestul le-a pus la dispoziție o platformă redutabilă de dezvoltare, le-a cumpărat mărfurile și le-a ajutat să prospere. Acestea au folosit-o! Au fost *cu noi*. Dar nu au ajuns *ca noi*. De aici și ideea că proiectul a fost greșit, cel puțin strategic.

Simbolic, pe 1 martie 2018, prestigioasa publicație liberală „The Economist” recunoștea eșecul pariului liberal al Occidentului cu China într-un articol emblematic: *How the West Got China Wrong*.

Dar nu e vorba doar de China, ci de proiectul *globalizării* în ansamblu. Lucrurile sunt legate – cum am spus, vorbim astăzi despre *de-globalizare* și *de-cuplare de China*, ca de două fațete ale aceluiași proces. În realitatea, *de-globalizarea* a început cu Brexit-ul, a continuat cu administrația Trump, continuă prin ideea administrației Biden de „Alianță a democrațiilor” *versus* tabăra autocrată (autoritară sau totalitară), trece prin ceea ce președinta Comisiei Europene numea „scoaterea relațiilor comerciale cu China din zona riscurilor” („de-risking EU-China relation”).

Din perspectivă strategică, ideea că a fi *cu noi* nu înseamnă a fi *ca noi* a fost ilustrată de administrația Obama, când secretarul de stat Hillary Clinton folosește într-un articol din „Foreign Policy”, din octombrie 2011, de trei ori ideea „pivotului”, anunțând „o mutare strategică a Americii spre regiunea Asia-Pacific”.³ O „pivotare” care nu avea să se petreacă, în realitate, în timpul administrației Obama, după cum avea să mărturisească președintele însuși în memoriile sale. Dar proiectul urma să se reia în timpul administrației Trump, însă nu s-a petrecut până la capăt nici în timpul administrației Trump, după cum nu pare să se întâmple nici în actualul mandat Biden.

Ne interesează aici China și modul în care aceasta devine și textul și pretextul *de-globalizării* la care asistăm azi. Procesul a început în pandemie, unde lecțiile învățate au fost legate de dependența enormă, exagerată, a Vestului, de alte piețe și locații de producție, respectiv China, și a devenit și mai vizibil odată cu mesajele transmise recent de administrația Biden, cu aluzie tot la China, legate de nevoia de a „avea producția cât mai aproape”.

O ultimă precizare. China nu e singurul loc în care globalizarea este îngropată; al doilea loc, mult mai semnificativ, simbolic vorbind, este... Ucraina! Acolo, în țara vecină, idei considerate până mai ieri vetuste, indezirabile și oricum aruncate academic la coșul de gunoi al istoriei – ideea de națiune, identitate națională, națiunea ca fundament și element legitimant al oricărui proiect politic, strategic sau cultural etc. – reintră în actualitate intempestiv și năucitor. Atât de surprinzător, încât nici nu suntem pe deplin pregătiți să le percepem. Ideea de „sfârșit al națiunii și naționalismului” (odată cu sfârșitul Istoriei, în versiunea Fukuyama) a fost ideea de bază a Occidentului după 1989 încoace, atât la nivel politic, cât și academic. Ucraina și eroismul exemplar al acelei populații, care luptă *în primul rând pentru identitatea ei națională*, modifică complet ceea ce știam despre „reziliență” și desfid 30 de ani de „narațiune” oficială, politică și academică. În plus, ne obligă la reevaluări – pentru cine este în stare să le facă!

China – înapoi la „momentul Nixon”. Cum va arăta acesta?

Concret, față de China, suntem în momentul Nixon 1967. Ceva trebuie făcut, o simțim cu toții, dar nu (mai) știm ce. Și nu invocăm un președinte american întâmplător, ci pentru că, mai ales după războiul din Ucraina, devine limpede că orientarea strategică a Vestului, pe toate temele mari, nu o poate da decât America.

Problema astăzi este că *nu există o viziune articulată a Americii față de China*, de aici ineficiența oricărui demers diplomatic, pur și simplu. Indiferent cine îl face.

Decuplarea de care se vorbește la Washington este încă un proiect, dorit de unii, respins de alții. În fond, extrem de complicat și de greu de pus în practică. În plus, *China se vrea și gestionara „Restului”, din confruntarea care se întrezărește: „Vestul și Restul”, și care devine tot mai evidentă în lumina războiului din Ucraina*.

În realitate, discuția despre China din America are astăzi trei linii de discurs⁴:

1. *Linia liberală (continuitate)* – este poziția celor care cred că vechea abordare trebuie menținută, chiar dacă cu modificări. Reacția la o linie dură față de China a venit – cum altfel? – în

timpul administrației Trump, prima care a formalizat și a concretizat nevoia unei schimbări de paradigmă. Manifestul acestei poziționări, aflată astăzi în recul, a fost publicat în 3 iulie 2019, în „Washington Post”, sub titlul *China Is Not an Enemy*, semnat de o serie de foști diplomați, experți, comentatori pe chestiuni chineze. Poziția inițială de angajare a Chinei trebuie continuată, în ciuda dificultăților, mai ales că o decuplare ar aduce nu atât izolarea Chinei, cât izolarea Americii de restul lumii și mai ales a partenerilor. Găsim aici nume semnificative de susținători, de la fostul subsecretar de stat american Robert Zoellick până la istorici de faima unui Ezra Vogel (autorul celei mai importante biografii a lui Deng, care beneficiază de accesul la resurse chineze până atunci inaccesibile occidentalilor – prețul plătit a fost însă ignorarea din viața liderului chinez a episodului... Tienanmen!). Astăzi, ca urmare a presiunii politice de la Washington și a consensului care, treptat, se face pe chestiunea chineză, poziția liberală, de continuitate, este dificil de susținut în continuare.

2. *Decuplarea de China* – această idee a apărut sugerată în timpul administrației Trump, chiar dacă nu a fost exprimată politic ca atare. A fost însă vehiculată în dezbateri publice, chiar în cărți scrise de demnitari din cadrul administrației. Adepții acestei poziții așteaptă apariția unui nou George Kennan care să spună explicit, precum odinioară, apropo de URSS, că „viziunile celor două tabere sunt pur și simplu incompatibile”. Totul este sumbru în acest tip de abordare, titlurile incendiare, războiul cu China pare iminent. Suntem, parțial, într-o altă fază a celebrului „declinism” american, de data asta vinovatul de serviciu fiind China, care devine rădăcina tuturor relelor din societatea americană.⁵ Să spunem însă că, în realitate, legăturile economice dintre SUA și China sunt atât de mari, banii în joc sunt atât de mulți, încât decuplarea poate fi, eventual, o aspirație. Greu de concretizat. Un singur exemplu: o companie de tipul Apple (și nu e singura), care realizează acum, practic, majoritatea producției în China, a primit la venirea în China terenul pentru fabrică gratis, scutiri de impozite pe cinci ani, plus o primă grasă de instalare... Nu există sindicate, nu există plată pentru serviciile de sănătate, salariile sunt mai mici decât în Vest etc. Cum poți să

convingi o asemenea companie să revină astăzi undeva în Vest? Și e doar una dintre zecile de companii... În plus, există un întreg lanț de *lobby* foarte puternic în SUA – de la Kissinger încoace toți demnitarii americani cu expertiză și contacte în China și-au *monetizat*, după plecarea din funcția publică, experiența din administrația oficială prin deschiderea de companii de consultanță pe... China. Indirect, fără a mai fi în administrație, gestionează în continuare o bună parte a relației SUA cu Beijingul. S-au făcut și pași concreți, mai ales în ceea ce privește sectoarele strategice (5G și compania Huawei). Discuțiile au fost numeroase, dar proiectul este abia la început și centrat pe probleme tehnologice: semiconductoare, microcipuri, tehnologii înalte etc. „Suntem la începutul sfârșitului globalizării?”, se întreba, retoric, un fost premier australian și expert pe China. Problema nu este unde începe „decuplarea”, ci unde se va termina? Și la acest punct încă nu avem un răspuns.

3. *Calea de mijloc* – este, teoretic, calea administrației Biden. Teza „competiției fără catastrofă” („Competition without Catastrophe”) a fost formulată de Kurt Campbell și consilierul de securitate al președintelui Biden, Jake Sullivan, într-un număr din septembrie/octombrie 2019 al „Foreign Affairs”. Calea de mijloc mai este ilustrată și de variante, precum „deterrence without dominance” etc. Ușor de spus, greu de făcut. Argumentul central este că, spre deosebire de Războiul Rece, *confruntarea SUA-China nu este existențială*. Așa o fi fost în 2019, dar astăzi? După războiul din Ucraina și parteneriatul „fără limite” China-Rusia, dimensiunea existențială revine în prim-plan, amenințătoare și ineluctabilă. De aici și ideea că a căuta sau a găsi o cale de mijloc este mai degrabă o aspirație. Realitatea de pe teren ne duce mai degrabă spre o realitate unde e greu de imaginat o situație de *win-win*. Pe 18 aprilie 2023, publicația americană „Politico” anunță că administrația Biden a publicat un prim draft cu noile reguli care limitează investițiile americane în China și că acesta a intrat în dezbateri cu grupurile industriale și Camera de Comerț, urmând a fi publicate la finele lunii.⁶ Mesajul politic este că „nu se urmărește decuplarea de China”, dar nu este clar până unde se va merge și cum va reacționa China. Și, mai ales, dacă se va putea

relua, totuși, dialogul politic între cele două super-puteri globale.

Problema în acest moment e alta. În absența unei viziuni americane actuale asupra Chinei, implicit a uneia occidentale, demersul diplomatic devine simplă *technicalitate*, care nu rezolvă problema – poate rezolva mize punctuale, economice sau de altă natură, poate da o serie de semnale, dar mai mult, nu. De aici și irelevanța strategică, deocamdată, a mișcărilor diplomatice germane și franceze spre China, care sunt, cum spuneam, semnale importante, dar nu mai mult. Până când America nu își formulează o politică limpede – decuplare, decuplare limitată, îndiguire, „război rece”, cooperare economică fără cooperare politică etc. – totul este relativ, conjunctural și necredibil (inclusiv a cere europenilor să se decupleze de China sau să impună oarecare restricții, când tu, Washington, în 2022, ai avut – pe un trend în urcare! – o sporire record a schimburilor comerciale cu China⁷, de 690 miliarde USD, inclusiv cu creștere față de anul precedent a importurilor din China cu 31 miliarde USD, și o creștere a exporturilor spre China cu 2,4 miliarde USD).

De aici confuzia în care ne aflăm și pasta strategică ambiguă în care ne mișcăm. Este, precum spunea Fericitul Augustin despre atmosfera dinainte de Creație, „un soi de ceva lipsit de formă și nedefinit”.

De la Războiul Rece la globalizare și... înapoi?

Sunt câteva lucruri la care trebuie să reflectăm în această situație. Și pe care, ulterior, va trebui să ni le asumăm.

1. În primul rând, conștientizarea momentului în care suntem. Și asumarea dificultăților inerente. Problema majoră este că atunci când nu e definită clar vreo politică globală de către cei care pot să o definească – și numai America poate face asta! –, *nu există repere*. Când nu avem o politică, *totul este politică*. Sau poate fi așa ceva. Ce faci sau ce nu faci? Ce spui sau ce nu spui? De aceea este enorm de greu să gândești astăzi relația cu China. Orice devine – potențial vorbind – *politic*, deci, interpretabil, deci potențial „eronat” și, prin urmare, potențial „primejdios”.

2. În al doilea rând, trebuie să înțelegem, totuși, un enorm paradox. Și paradoxul acesta este

tocmai acum, când e greu să te orientezi, când *nu avem o politică*, deci nici repere ferme, *este cel mai mult nevoie de construcție, proiecție, viziune sau privire îndreptată spre viitor*. Și curaj! O politică externă mare nu se face nici cu „chelneri”, nici cu oameni care se uită mereu în jos, la minge, driblând, eventual cu talent, dar fără să știe de ce o fac și care (mai) e miza pe teren. În aceste condiții de *ne-așezare* a lumii, în aceste momente de certă tensiune, un stat slab, nu neapărat mic, dar slab, ai cărui lideri au o singură preocupare în viață, respectiv „să nu greșescă” – în fața cui? –, va acționa ascunzând totul sub preș: nu se construiește nimic, nu se încurajează nimic, nu se proiectează nimic. Este o „politică” coerentă, în felul ei: dacă nu faci nimic într-o perioadă în care nu e clar ce e bine și ce e rău, ai cele mai multe șanse să nu greșești! Și când acesta este comandamentul suprem, atitudinea devine chiar... „rațională”. Dar este o politică lașă, egoistă și nepatriotică, după chipul și asemănarea promotorilor ei. Este o politică mediocră, care te condamnă la minorat. Statele mature, inteligente și realiste, exact în aceste momente *construiesc*. Pentru că nu o fac pentru *astăzi*, o fac pentru *mâine*. *Atunci când politica mare se va clarifica și se va definitiva, într-un fel sau altul, tu, ca stat, vei putea răspunde prezent, cu oameni, expertiză, instituții. Să poți avea un cuvânt de spus, dincolo de „cu ce vă putem servi?”, tocmai pentru a aduce, prin competența ta, valoare adăugată parteneriatelor strategice în care te afli sau conglomeratului euro-atlantic din care faci și vei face parte*.

3. Asta este, de fapt, problema. Să înțelegem că dincolo de incertitudinile de moment, tocmai acum, când situația pare mișcătoare, e vremea *construcției*. Și acesta este motivul pentru care azi emerg pe scenă „puterile mijlocii”, statele active care se mișcă își caută noi teritorii de manifestare, umblă, circulă, măsoară, negociază. Nu știm ce va fi cu China și care va fi relația Occidentului cu această țară. De aici și ideea sugerată că *viitorul deceniu va avea ca temă fundamentală de politică externă China, țară cu potențial enorm – și ambiții, asemenea*. Dar tocmai pentru că nu știm, trebuie să construim instituții care ne pot dumiri mai bine în ceea ce privește China și zona Asiei și, la vremea respectivă, când momentul va veni, să

se poată spune prezent când cineva întreabă. China nu mai este de mult o chestiune de gust – ne place sau nu mâncarea chinezească, ne place sau nu limba sau civilizația chineză. China este locul unde se va muta zona de interes a lumii. În bine sau în rău.

Și să încheiem cu ce am început. Articolul dilematic și deschizător de drumuri al viitorului președinte american Richard Nixon, din noiembrie 1967, a apărut după o vizită neoficială a acestuia peste Oceanul Atlantic, care a inclus și un surprinzător popas al persoanei private Richard Nixon la București (cu doi ani înaintea celei oficiale din 1969). Viitorul președinte american a fost primit mult mai bine decât la Moscova, de unde tocmai venise. Inclusiv la cel mai înalt nivel! Mai relevant este însă altceva: unul dintre subiectele care a figurat pe agenda discuțiilor private a fost... China.⁸

Bibliografie

Bade, Gavin (2023), „White House nears unprecedented action on U.S. investment in China, Politico”, în „Politico”, 18 aprilie 2023, disponibil la <https://www.politico.com/news/2023/04/18/biden-china-trade-00092421>

Capri, Alex (2023), *Is China-Decoupling A Myth?*, în „Forbes”, 14 februarie 2023, disponibil la <https://www.forbes.com/sites/alexcapri/2023/02/14/is-china-decoupling-a-myth/?sh=2ae00797645d>

„China la zi” – revista presei de limbă chineză, www.cssr.ro

Clinton, Hillary (2011), *America's Pacific Century*, „Foreign Policy”, 11 octombrie 2011, disponibil la <https://foreignpolicy.com/2011/10/11/americas-pacific-century/>

Dungaciu, Dan (2021), *America este în declin. Oare?*, în „Adevărul”, 18 ianuarie 2021, disponibil la <https://adevarul.ro/blogurile-adevarul/dan-dungaciu-america-este-in-declin-oare-2071403.html>

Malița, Mircea, Dan Dungaciu (2014), *Istoria prin ochii diplomatului*, Editura RAO, București.

Nixon, Richard (1967), *Asia after Vietnam*, în „Foreign Affairs”, publicat la 1 octombrie 1967, disponibil la <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/1967-10-01/asia-after-viet-nam>

Prestowitz, Clyde (2021), *The World Turned Upside Down: America, China, and the Struggle for Global Leadership*, Yale University Press.

Note

¹ Richard Nixon, *Asia after Vietnam*, în „Foreign Affairs”, publicat la 1 octombrie 1967, disponibil la <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/1967-10-01/asia-after-viet-nam>, accesat la 26 mai 2023.

² *Ibidem*.

³ Hillary Clinton, *America's Pacific Century*, în „Foreign Policy”, 11 octombrie 2011, disponibil la <https://foreignpolicy.com/2011/10/11/americas-pacific-century/>, accesat la 26 mai 2023.

⁴ Clyde Prestowitz, *The World Turned Upside Down: America, China, and the Struggle for Global Leadership*, Yale University Press, 2021.

⁵ Mai pe larg despre „declinismul” american în Dan Dungaciu, *America este în declin. Oare?*, în „Adevărul”, 18 ianuarie 2021, <https://adevarul.ro/blogurile-adevarul/dan-dungaciu-america-este-in-declin-oare-2071403.html>

⁶ Gavin Bade, *White House nears unprecedented action on U.S. investment in China, Politico*, în „Politico”, 18 aprilie 2023, disponibil la <https://www.politico.com/news/2023/04/18/biden-china-trade-00092421>, accesat la 18 aprilie 2023.

⁷ Alex Capri, *Is China-Decoupling A Myth?*, în „Forbes”, 14 februarie 2023, disponibil la <https://www.forbes.com/sites/alexcapri/2023/02/14/is-china-decoupling-a-myth/?sh=2ae00797645d>, accesat la 14 februarie 2023.

⁸ Mircea Malița, Dan Dungaciu, *Istoria prin ochii diplomatului*, Editura RAO, București, 2014.